

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2015/07/tarnoczai-gezaa-dualizmus-koranak-erkolcsi-nevelese-a-korabeli-tankonyvek-tukreben-06-01-07/>

Tarnóczai Géza

A dualizmus korának erkölcsi nevelése a korabeli tankönyvek tükrében

Az erkölcsstan/etika tantárgy az Ember és társadalom műveltségi terület részeként került már az első, 1995-ös Nemzeti alaptantervbe – többek között – a történelem mellé. Szerepe, súlya a 2012-es változtatások során felértékelődött azzal, hogy az általános iskola felső tagozatán végighúzódó tantárgy lett. A stúdiumnak hosszú, több évszázados múltja van a magyar közoktatásban. Ez is indokolja, hogy visszatekintsünk a tantárgy történetére. A szerző öt dualizmus kori erkölcsstan tankönyvet mutat be írásában, komoly tanulságokkal.

Az 1867-ben létrejött kiegyezést követően ismét *Eötvös József* lett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetője. Célul tűzte ki, hogy befejezi a magyar közoktatás polgári átalakítását, s a többlépcsős folyamatban abszolút elsőbbséget élvezett a népoktatás ügye.¹ Ennek megfelelően 1868-ban megszületett első becikkelyezett népoktatási törvényünk. Pénzbüntetés terhe mellett köteleztek minden szülőt, hogy gyermekét – fiúkat és lányokat egyaránt – hatéves korától tizenkét éves koráig népiskolába járassa. Tizenkettő és tizenöt éves koruk között ismétlő iskolát írtak elő számukra, ahol télen hetenként öt, nyáron két óra volt a kötelező tanítási idő. Népiskolát ettől fogva az állam, a községek, a hitfelekezetek, a társulatok és a magánszemélyek alapíthattak és tarthattak fenn. A törvény előírta, hogy minden gyermeket anyanyelvén tanítsanak. Létrehozták a felsőbb népiskolát, amely a hatosztályos elemire épült. Ilyen intézetet az ötezer lakosnál nagyobb lélekszámú helységeken kellett felállítani. A nagyobb községek felsőbb népiskola helyett polgári iskolát létesítettek, ahová a népiskola első négy osztályát elvégzett tízéves gyerekek nyerhettek felvételt, s tananyagát a közvetlen hasznosság elve alapján állították össze. Ez az iskolatípus a fiúkat hat, a lányokat pedig négy éven keresztül képezte.² A népiskolákban és a polgári iskolákban egyaránt kötelező tantárgy volt a hit- és erkölcsstan.

1883-ban az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter, *Trefort Ágoston* terjesztette az országgyűlés elé Magyarország első középiskolai törvényét. Az új dokumentum két középiskola-típust tartott számon, a klasszikus gimnáziumot és a reáliskolát. Mindkettő célja az általános műveltség közvetítése és a felsőfokú tanulmányokra való előkészítés volt. A nyolcosztályos középiskolák kimenete azonban eltért egymástól: a gimnáziumi érettségi mindenféle felsőfokú tanulmányra jogosított, a reáliskolából viszont csak a műegyetemre, a tudományegyetemek matematikai-természettudományi karára, a bányászati, erdészeti és gazdasági akadémiákra lehetett beiratkozni.³ A korszak középiskolai rendtartásai az oktatás mellett a nevelés, mindenekelőtt az erkölcsi nevelés fontosságát hangsúlyozták. A tanár feladatának tekintették, hogy személyes példaadásával fejlessze tanítványai erkölcsi jellemét, hazafias érzületét.⁴ A törvény I. fejezete, amely a középiskolák szervezetről szól, így fogalmazta meg a terület kiemelt szerepét: „Szükséges (...), hogy a középtanodai oktatás is vallás-erkölcsi alapokon nyugodjék. (...) Ezen indítvány mellett hatalmas, ledönthetetlen érvek hozattak fel. Kiemeltetett, miképp a világ legtekintélyeseb paedagogusai valláskülönbség

nélkül egyetértenek abban, hogy a vallás-erkölcsi neveléssel egybekapcsolt oktatás azon központ, mely körül az egész tanügynek forognia kell; mikép az összes oktatásnak az elemi iskolától kezdve az egyetemig nemcsak az a feladata, hogy az ifjuság a tantárgyakban előmenetelt tegyen, hanem az is, hogy az embert szellem- s vallás-erkölcsileg lehetőleg legtökéletesebb lényvé képezze. Erre pedig a vallásos elvek nélkülözhetetlenek; mert az összes oktatásnak vallás-erkölcsi alapon nevelői befolyást kell gyakorolni az ifju szivekre. (...) Kijelentetett az is, hogy nem is feltételezhető, miszerint a középiskolai tanításnak vallás-erkölcsi alapja ne legyen; mit bizonyít azon tény is, hogy úgy a gymnasiumokban mint a reáliskolákban, a tantárgyak közt a hit- s erkölcsstan legelső helyre van téve.”⁵ A tanulók számára az elérendő erények körébe tartozott az igazmondás, az engedelmesség, az illedelmesség, a becsületérzés, a pontosság, a rendszeretet és a fegyelmezettség.

Márki József Népiskolák könyvének 4. része 1873-ban jelent meg, és az erkölcs-, testgyakorlat és illemtant tárgyalja. A könyv mottója: „Nem elég csak tudnunk valamit, hanem a jót cselekednünk is kell.” A szorosán vett erkölcsstant a könyv első 20 oldala foglalja magába. Mindenekelőtt meghatározza, hogy mi tartozik az erkölcsstan tárgykörébe. „Erkölcsstannak nevezzük azon tanítást, mely erkölcsi kötelességeinket adja elő. (...) Az erkölcsi és jogi kötelességek abban különböznek egymástól, hogy az erkölcsi kötelességek teljesítésére bennünket senki sem kényszeríthet: de a jogi kötelességek teljesítésére – igen. (...) Erkölcsi kötelességeink háromfélék: Isten iránt, magunk iránt, és embertársaink iránt. Vannak ezeken fölül némi kötelességeink az állatok, sőt növények iránt is.” A továbbiakban e kötelességeket fejti ki a szerző, aki könyvében több Berzsenyi-műből is idéz. Érinti a becsület, az együttlét és az igazmondás témáját. Felhívja a figyelmet a jötevőink iránti hála és a kötelességteljesítés fontosságára.⁶

A következő vizsgált tankönyv, *Bonyhai Benjámint* erkölcsi tanulságos könyvecskéje ugyancsak a népiskolába, illetve ismétlő iskolába járó növendékek számára készült. A Franklin Társulat által 1886-ban megjelentetett mű feldolgozása volt az egyik legtöbb örömet okozó feladat gyűjtőmunkám során. Mindez annak volt köszönhető, hogy verses formában megírt könyvről van szó. A szerző minden bizonnyal azt tartotta szem előtt, hogy így könnyebben megjegyezhetőek az erkölcsi igazságok. Vallásos szellemiségű munka, és a szerző már az Előszóban megfogalmazza a célt, hogy a növendékekből „idővel a hazának, az egyháznak buzgó hívei”-t neveljék. Ennek érdekében „ezen irányadó könyvecskét adom kezeitekbe, a melyből, ha az abban elősorolt, minden szépre és jóra irányult fogadástételt betanúlva, egész lelketekből magatokévá teszitek, és azt az életben is szentül megtartva, világító szövétnekként szemetek előtt tartjátok, akkor ti is tetteleg be fogjátok bizonyítani, hogy a ti iskoláitok is azon Egyháznak, melyhez tartoztok, díszlő veteményes kertjei.”

A könyv imákkal kezdődik, melyek címe Reggeli fohász és Esteli fohász. Szóba kerül, hogy milyen viselkedési normáknak kell megfelelni az iskolában. Kiemelten fontos terület a tisztelet, amelyet meg kell adni a tanítónak, tanárnak és a szülőknek is.

„Mit ér járnai olyannak iskolába,
Kinek a jó soh' sincs esze ágába?
A ki korhely, hazug és káromkodó,
Tör, ront, fúr, farag, lop és pajkoskodó.
Hiszen nem azért csináltak iskolát,
Hogy annak rontsuk falát és ablakát.
Iskolában ily tetteknek nincs helye,
Mert az jó erkölcs s tudomány műhelye.”

Tarnóczai Géza: A dualizmus korának erkölcsi nevelése a korabeli tankönyvek tükrében

Az általános viselkedési szabályokra is kitér, amit az iskolán kívül is szem előtt kell tartani (például köszönés). Megemlíti az Isten és a szülők iránti kötelességeket, a helyes ifjú magaviseletet, a királyhoz és a hazához, a törvényhez és a felsőséghez való elvárt viszonyulást. Szót ejt arról, hogy milyen kötelességeink vannak embertársainkkal és a közjával szemben, továbbá a szegényekkel kapcsolatban. Még a gazdálkodás során alkalmazandó helyes eljárásokról sem feledkezik meg.

*„Király és haza iránt
Tisztelem királyom, mint az úrfelkentjét,
Népeinek atyját, hazám fejedelmét,
Szeretem hazámat, magyar nemzetemet,
Hazám- s királyomért kiontom véretem,
Ezeket védeni szoros kötelesség,
Polgári tartozás, erény és dicsőség.
Azért, ha felnövök, s kívánja a haza,
Önként sem maradnék gyáván ide haza!
Sőt ha a korosztály sorozása beáll,
Engemet a törvény mindig készen talál.
Örömmel állok ki hazám oltalmára,
Törvényes királyom hű szolgálatjára.”*

*„Cseléd – szolgálatnál.
Ha Isten úgy segít, hogy cselédem is lesz,
S kötelességinek híven eleget tesz,
Ételét, italát és bérét megadom,
Kellő pihenését is meg nem tagadom.
Viszont, hogy ha sorsom szolgálatra kénytet,
Előttem a hűség lesz legfőbb tekintet,
Bár szegény is leszek, de csak igaz legyek,
Megáld a jó Isten, s még előbbre megyek.
A gazdám előtt is úgy lesz becsületem,
S nyugodt leszek, nyugodt lelkiösméretem.”*

Az olvasás fontosságára is felhívja a figyelmet:

*„A lelket a hasznos olvasás táplálja,
Melyben élvezetét, gyönyörét találja.
Mily okosság azért néhány könyvet venni,
A téli estéket olvasva tölteni.”*

A könyv végén ötven oktató mondat szerepel (pl. „Lélek tisztasága, erkölcs szelídsége, Halandó embernek legszebb ékessége.”).

A szerző az Utószóban is tanít:

*„Szajkó módra tudni ezeket nem elég,
Hanem megérteni, s megtartani szükség.
Tanítótokra hát ti jól figyeljetek,
A mit nem értetek, mindent kérdezzetek,*

Tarnóczai Géza: A dualizmus korának erkölcsi nevelése a korabeli tankönyvek tükrében

Mert: a lesz tiétek, s a marad nálatok,
A mit értelemmel s észszel tanultatok.”⁷ (7)

Bánhegyi István és *Dr. Emericzy Géza* Közép- és felső népiskolai tankönyve Pesten jelent meg 1870-ben. A számtalan tantárgyat (pl. történelem, természettan, földleírás, alkotmánytan) magába foglaló tankönyv első fejezete az „Erkölcsi nézlettan”. A fejezet alcíme: Beszéd-, értelem- és vallásos kegyeletfejtő gyakorlatok.

„*Théma. Tiszteljéd atyádat és anyádat, hogy
jó legyen dolgod és hosszú életű
légy e földön.*”

Szájba rágós módon mond ki nagy igazságokat e témában.

„*A ki nem árva, annak jó dolga van. Az árvának többnyire nincs oly jó dolga. A kinek van édes atyja és anyja, az szerencsés gyermek – mert mindene van. Az Isten elveheti atyámat és anyámat. Ha szülőim meghalnak, akkor én szerencsétlen vagyok. Én imádkozom Istenhez, hogy ne vegye el kedves szülőimet. Isten meghallgatja kérésemet, ha jó vagyok. A gyermek akkor jó, ha megteszi, a mit neki parancsolnak.*”

Végül a kimondott igazságokra a szerzők példákat is hoznak, és persze a tanulságot is levonják:

„*A háládatlan, rest, goromba, hazug, makacs gyermekeket megbünteti az Isten; mert nem szeretik s nem tisztelik szülőiket. Isten úgy bünteti a rossz gyermekeket, hogy nem lesz jó dolguk a földön. Van sok jó gyermek is, a ki szereti szülőit. A jó gyermeket az Isten megjutalmazza. A jó gyermeknek jó dolga van; annak nem fog hiányzani soha sem étel-ital, sem ruházat, sem lakás. (...) A ki szülőit nem szereti az nem is tiszteli őket. A, ki szülőit tiszteli, azt Isten megáldja, annak jó dolga lesz.*”

Az erkölcstannal foglalkozó fejezet Petőfi ismert soraival zárul:

„Egész úton - hazafelé -
Azon gondolkodám:
Miként fogom szólítani
Rég nem látott anyám?

Mit mondok majd először is
Kedvest, szépet neki?
Midőn, mely bölcsőm ringatá,
A kart terjeszti ki.

S jutott eszembe számtalan
Szebbnél-szebb gondolat,
Mig állni látszék az idő,
Bár a szekér szaladt.

S a kis szobába toppanék...
Röpült felém anyám...
S én csüggtem ajkán... szótlánul...
Mint a gyümölcs a fán.”⁸ (8)

Tarnóczai Géza: A dualizmus korának erkölcsi nevelése a korabeli tankönyvek tükrében

1899-ben a Szent István Társulat jelentette meg Budapesten Demény Dezső *Erkölcstan* a középiskolák felsőbb osztályai számára című tankönyvét. Láthatóan magasabb szintre szánt munka, mint a népiskolai, erkölcsi kérdéseket taglaló tankönyvek. Érezhető rajta a vallásos világnézet. A könyv bevezetésében meghatározza az *erkölcstan* mibenlétét: „A hittanból megtanultuk az isteni kinyilatkoztatás és az Egyház csalhatatlan tanítása alapján, mit kell igaznak tartanunk vagyis hinnünk. Az *erkölcstan* ezen igazságokból gyakorlati következtetéseket von le s arra tanít, mit kell tennünk, ha üdvözülni akarunk. A hittan és *erkölcstan* szorosán össze vannak forrva. A hittan megmutatja végső célunkat, az *erkölcstan* pedig megtanít, miképpen érhetjük azt el. Az *erkölcstan* a hittanban gyökerezik s a hitnek az *erkölcstan* adja meg az értékét. Az *erkölcstannak* pedig a hittan adja meg a tekintélyt és a legfőbb indító-okot az erkölcsi jó cselekvésére. Az *erkölcstan* tehát az életben gyakorlatilag alkalmazott hit.” Megerősítéséül a lábjegyzetben I. Napóleontól is idéz: „*Erkölcstan* hittan nélkül: igazság, jog bíróság nélkül.”

„A keresztény *erkölcstan* forrásai ugyanazok, mint a hittanéi: a Szentírás és a szent hagyomány; és pedig mindkettő az Egyház csalhatatlan tanítóteknéje alapján magyarázva.”

A könyv első fele az általános alapfogalmakat mutatja be, az erkölcsi jó és rossz kérdésével foglalkozik. „A szabad akarattal végrehajtott emberi cselekmény erkölcsileg jó vagy erkölcsileg rossz a szerint, a mint megfelel az erkölcsi törvény rendelkezéseinek vagy azzal ellentétben van.” „Az erény nem más, mint a lélek készsége és hajlama a jó akarására és végrehajtására.” „A bűn Isten törvényének szabad akaratból való áthágása.”

A könyv második része az ember hármasságát tárgyalja (kötelességeink Isten iránt – önmagunk iránt – felebarátaink iránt).

„A keresztény önszeretet önmagunk iránt érzett valódi jóakarata, melylyel mindent megteszünk, hogy örök üdvösségünket – és a mennyiben az örök üdvösség elérésére vonatkozik, földi javunkat is előmozdítsuk. (...) A keresztény önszeretet ellentéte az önzés.”

„A házasság szentség, melyben két szabad egyén: egy férfiú és egy nő föloldhatatlan életszövetségre lépnek s Istentől malasztot nyernek, hogy a házasság állapot kötelességeit mindhalálig híven teljesíthessék.”

Elítéli a párbajt, mert az „súlyos megsértése Isten V. parancsának.”

E könyvben már érezni az új idők szelét, hiszen szól a kommunizmusról és a szocializmusról is, elítélve mindkettőt. „A communismus alapelve: «A magánbirtok lopás!» Követeli a tökéletes vagyonszétosztást. Fölösleges bizonyítanunk, mennyire ellenkezik ez a tanítás a Szentírással. (...) Azt azonban a józan észnek be kell látnia, hogy a communismus lehetetlenné tenné a létezését is. Megszűnnék minden munka, minden törekvés. Minek dolgoznánk, hogy munkánk gyümölcsét mások, a dolgoztalanok élvezzék. Leírhatatlan nyomor lenne a szükségképpen való eredmény.”

„A socialismus alapelve Saint-Simon szerint: «Az állam vagy politikai község egyedüli birtokosa a vagyonnak és egyenlő arányban fölosztja kinek-kinek a munkát és vagyont.»”

Honnan gyökerezethet ezen irányzatok kialakulása? „A socialismus oka: a munkás néposztály nyomora, a gazdagok fösvénysége és kielégíthetetlen pénzvágya s főként: szegények és gazdagok vallástalansága. (...) A socialisták célja kivihetetlen. (...) A socialismus a legborzasztóbb károkat okozná, ha kivihető volna. Megölné a szorgalmat. Senki sem akarna többet dolgozni, mert úgy se kapna érte semmit. A socialismus tönkre tenné a kulturát, a művészeteket, a műveltséget; földűlné a családi életet, mert megszünteti a házasságot s a gyermeket anyjától elvéve nevelteti; az embert dolgozó géppé alacsonyítaná le, mely az előírt munkát elvégzi, a kapott javakat fölemészti és azután semmi egyéb óhaja, vágya nincs és nem is szabad, hogy legyen. A mint Bebel és a többi socialista–

vezérek a jövő socialista államot ecsetelik, az csak a meghibbant képzelőerő szüleménye és minden inkább származnék belőle, mint meglegedettség és boldogság.” A szerző a lehetséges megoldást is körvonalazza: „A socialismus ellenszerei: a szegény néposztály anyagi helyzetének méltányos javítása. Meg kell adni a munkásnak azt a bért, a mit munkájáért megérdemel. (...) A gazdagok gyakorolják a jótékonyt a szegényekkel szemben. (...) Végül pedig főellenszer: a vallásosság. (...) Ha a vallásosság elterjed s uralmat nyer mindenki szívében, a socialismus önmagától meg fog szünni.”

A Befejezés a következő szavakkal zárul: „Ez a gondolat a leghatalmasabb serkentő, buzdító eszköz az erkölcsstan szabályainak pontos megtartására: «Emlékezzél meg mindennap a halálról és sohasem vétkezel!»”⁹

ABSTRACT

Tarnóczai, Géza:

Moral Upbringing During the Dualist Period as Reflected in Textbooks of the Time

The subject of moral education/ethics was included in the first National Core Curriculum (1995), along with history, as a part of the subject area of Social Studies. The weight of its role increased in the course of changes undertaken in 2012, making it a continuous subject through the upper grades of primary school. The subject has a long past, extending back centuries, in Hungarian education. Thus a look back on the history of its study is justified. The author presents five ethics textbooks from the Dualist Period in the study, with considerable consequence.

JEGYZETEK

¹ PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András (1994): *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 474-475.

² MÉSZÁROS István – NÉMETH András - PUKÁNSZKY Béla (2003): *Neveléstörténet. Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest, 455.

³ MÉSZÁROS István – NÉMETH András - PUKÁNSZKY Béla (1999): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest, 360.

⁴ Uo. 362.

⁵ MÉSZÁROS – NÉMETH – PUKÁNSZKY (2003) 461-462.

⁶ MÁRKI József (1873): *Népiskolák könyve. 4. rész. Erkölcs-, testgyakorlat és illemtan*. Pest, Heckenast,

⁷ BONYHAI Benjámín (1886): *Irányadó az iskolában és az életben. Erkölcsi tanulságos könyvecske vallás különbség nélkül a mindennapi és ismétlődő iskolába járó növendékek számára*. Franklin Társulat, Budapest.

⁸ BÁNHÉGYI István – Dr. EMERICZY Géza (1870): *Közép- és felső népiskolai tankönyv olvasmányokkal*. Heckenast, Pest.

⁹ DEMÉNY Dezső (1899): *Erkölcsstan a középiskolák felsőbb osztályai számára*. Szent István Társulat, Budapest.